

IVAN HODOVSKÝ

K OTÁZCE VZNIKU A VÝZNAMU POJMU SVĚTOVÝ NÁZOR VE FILOSOFII

Z období posledních dvou století, během kterého termín světový názor se stal běžně užívanou kategorií v řadě společenských věd — v sociologii, psychologii, historiografii, teorii umění, v religionistice a teologii — a v ne-
poslední řadě ve filosofii, pochází nejenom značné množství odborných monografií a pojednání o koncepcích, orientacích a světónázorových postojích, nýbrž také pozoruhodná řada definic a popisů pojmu *světový názor*.¹ Pohled na rozmanitost stanovisek, s nimiž lidé přistupují k hodnocení jednotlivých světónázorů a na jejichž základě také přistupují k určování významu a funkce světového názoru jako pojmu, budí dojem, jako by v tomto případě platila skeptická úměra, že čím více, častěji a čím mnohostranněji se pojmu světový názor používá, tím méně přesně se ví a chápe, co znamená.² Tato skutečnost se v poslední době stala nejenom předmětem stížností, nýbrž také důvodem apriorně odmítavého vztahu k této kategorii jako takové. „Světový názor“ složený z obecných a mnohovýznamných výrazů „názor“ a „svět“ se v nemarxistické filosofii považuje spíše za produkt filosofického romantismu, nepřiměřeného ideologizování nebo jednostranně etizujícího a estetizujícího vztahu ke skutečnosti, ne však za termín, který by mohl plnit úlohu filosofické kategorie a stát se nástrojem filosofickokritické analýzy a vědeckého studia v oblasti společenských věd.³

¹ Informaci o příslušné literatuře k tomuto rozsáhlému tematickému okruhu podává H. G. Meier v bibliografii připojené ke své disertační práci, která má název „Weltanschauung“, *Studie zu einer Geschichte und Theorie des Begriffs* (Münster 1967, str. 368–390).

² Meier v cit. práci uvádí „světový názor“ do vztahu „s dosud neobjasněným komplexem filosofie 19. století“ (str. 1). Jeho snaha vyložit dějiny pojmu světový názor na pozadí vývoje buržoazní filosofie a vývoje duchovněd z přelomu století však troškotá na nepochopení a odmítnutí marxistického světónázorového stanoviska.

³ Soudobá nemarxistická filosofie adresuje tuto kritiku duchovnědné, „světónázorové“ filosofii z konce 19. století. V tomto směru má mnoho společného jednak s Weberovou koncepcí vědy prosté hodnocení, jednak, alespoň v některých případech, s Husserlovou ideou filosofie jako přísné vědy. Na druhé straně však argumenty soudobých kritiků a odpůrců světónázorového myšlení míří hlavně proti marxistické koncepci jednoty vědy a ideologie a projektu vědeckého světového názoru. Z okruhu

I když uznáme platnost kritiky tzv. světonázorového myšlení pro případ jednostranného subjektivismu a antropologického iracionalismu německé buržoazní filosofie z přelomu století, úsilí o „totální odideologizování“ filosofie a rozdělení vědy a světonázírání, popřípadě jejich kontradiktorné osamostatnění, se jeví v lepším případě jako varianta pozdně osvícenského utopismu, v tom horším, jak již bylo ostatně nejednou ukázáno, jako nová forma ideologie, která se od starší otevřené apologetiky liší hlavně novým způsobem „zastírání“ svých vlastních a podstatných cílů. Nadto koncepce nehodnotící vědy a „totální“ kritiky ideologie tím, že pohlíží na světonázorovou problematiku jako na něco vnějšího a nezúčastněného, nejen že není s to pochopit vnitřní souvislosti a vývoj rozporů uvnitř a mezi jednotlivými světonázorovými koncepcemi a postoji, ale také není dost kritická sama vůči sobě a vlastním světonázorovým východiskům.

V úvaze o rozmanitosti a rozpornosti filosofických systémů Hegel považoval za prostředek skutečné „vědecké soustavy pravdy“ historickou metodu. Pravda se mu jeví jako vývojový proces, ve kterém dílčí filosofické směry a jednotlivé koncepce výkladu bytí tvoří zvláštní, nicméně vnitřně související stránky jednoho dynamického celku. „Čím ustálenější je pro pouhé mínění protiklad pravdy a omylu, tím spíše toto mínění očekává, že s danou filosofickou soustavou bude vysloven buď souhlas, nebo odmítnutí, a vidí obyčejně v každém vyjádření o ní jen jedno nebo druhé. Místo aby mínění chápalo různost filosofických soustav jako pokračující vývoj pravdy, vidí v různosti pouze spor.“⁴

Z hlediska tohoto historického vědomí a dialektické metody, zejména však v souvislosti s *marxistickou metodou historického materialismu*, se problém pojmu „světový názor“ nejeví jako předmět prostého „kladení“ nebo „zamítání“, ani jako objekt pozitivistické deskripce, nýbrž jako problém, který vyžaduje integraci historickodialektického a sociálně kritického pohledu. „Světový názor“, který vystupuje v podobě rozmanitých koncepcí, systémů nebo definic, se z tohoto hlediska představuje jako zvláštní způsob propojení kognitivního a dignitivního vztahu člověka a společnosti na určitém stupni svého vývoje ke skutečnosti a svému okolí.

Avšak ze zorného úhlu historického materialismu není kladení světonázorového stanoviska záležitostí pouze ideologickou (ve smyslu úzce pragmatického prosazování zájmů), nýbrž dokladem určitého stupně vývoje lidského vědomí a poznání. Stejně tak „definování“ světového názoru se z tohoto hlediska nejeví jako kritika a prostředek vyvrácení určitého

práci věnovaných této problematice upozorňujeme zejména na: K. J. Popper, *Das Elend des Historismus*, Tübingen 1969 (2. vyd.); H. Albert, *Traktat über kritische Vernunft*, Tübingen 1969 (2. vyd.); E. Topitsch, *Sozialphilosophie zwischen Ideologie und Wissenschaft*, Luchterhand, Neuwied u. Berlin 1971 (3. vyd.); A. d. Orno, Dahrendorf, Pilot a kol., *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, Luchterhand 1969. Z dřívějších buržoazních filosofů poukazuje na subjektivismus a antropocentrismus „světonázorové“ filosofie zejména J. Ritter v práci *Über den Sinn und die Grenze der Lehre vom Menschen*, Postdamm 1933; dále H. Lübbecke v knize *Politische Philosophie in Deutschland. Studien zu ihrer Geschichte*, Basel, Stuttgart 1963 a O. Marquard ve studii *Weltanschauungstypologie* (in: *Festschrift für Max Müller*, vyd. H. Rombach, Freiburg, München 1966). Srov. také Meierovu disertaci str. 13 a 63.

⁴ G. W. F. Hegel, *Fenomenologie ducha*, Praha 1960, str. 53–54.

hodnotového postoje, tedy jako poznání, které se prosazuje v protikladu vůči hodnocení, nýbrž jako výraz určité, více nebo méně skryté vlastní světonázorové koncepce, která si osvojuje poznání za účelem přetváření světa a společnosti podle vlastních zájmů a potřeb – subjektivních i objektivních: potřeb třídy, skupiny nebo jednotlivce, který je jejím tvůrcem, stoupencem, vyznačavcem a propagátorem.

Shora uvedené teze považujeme za hlavní důvody zpracování následující studie. Otázka významu pojmu světový názor zde není zkoumána z hlediska sémantiky, nýbrž jako problém, který vyžaduje sociálně historické objasnění. „Význam“ pojmu světový názor, tedy to, co pojem znamená, a to, jak se v dané oblasti uplatňuje, úzce souvisí s jeho vznikem, filosofií, ve které byl poprvé použit a objasněn, dobovým kontextem a „světonázorovým“ postojem toho, kdo se o toto definování a použití zasloužil.

*

V řeči soudobých věd o kultuře a v soudobé filosofii a historii se stalo samozřejmostí používat pojmu světový názor v souvislosti s pojmenováním a charakteristikou duchovního prostředí („Zeitgeist“) jednotlivých epoch vývoje lidské společnosti. V tomto smyslu se mluví a píše nejenom o buržoazním a proletářském světoovém názoru, ale také o světoovém názoru období feudalismu, otrokářství nebo antiky. Na rozdíl od této široké a historicky dalekosáhlé aplikovatelnosti je termín světový názor poměrně pozdního data. Setkáváme se s ním ve filosofické literatuře a v pracích z oblasti kulturně politického, kulturně historického a teologického bádání, psaných většinou až v druhé polovině 19. století, a to ještě převážně v dílech německého původu.⁵ Explikace výkladu pojmu do podoby zvláštního podstatného aspektu lidského, společenského a historického vědomí, a tím do jedné ze základních otázek tzv. věd o duchovním životě člověka, je dílem německých novokantovců a novohegelovců (popřípadě novofichtovců) z posledních desetiletí minulého století. Avšak za vlastního tvůrce a průkopníka používání pojmu světový názor bývá poměrně často považován *Wilhelm von Humboldt*.⁶ Hledání a nacházení pojmu v německé filosofické literatuře počátku 19. století však vede ještě dále zpět k Hegelovým filosofickým prvotinám, k Fichtovi a také ke Goethovi, a většina soudobých

⁵ Termíny: anglický „world-view“, francouzský „vision du monde“ a „conception du monde“, ruský „mirovozzrenije“, polský „swiatopoglad“ aj. vznikly jako překlady německého „Weltanschauung“ a začalo se jich používat jednak v souvislosti s šířením a uznáváním významu německých duchovněd z přelomu století, jednak v souvislosti s rozšířením vlivu a popularity marxistické filosofie, která pojmu používá.

⁶ S tímto názorem vystoupil Max Scheler, který v práci *Vom Ewigen im Menschlichen* uvádí doslova: „Der plastische Ausdruck ‚Weltanschauung‘ wurde von einem geistesgeschichtlichen Forscher ersten Ranges, von Wilhelm von Humboldt unserer Sprache gegeben und bedeutet vor allem (durch Reflexion nicht auch notwendig bewußten und erkannten) jeweiligen faktischen Formen des Weltanschauens und der Gliederung der Anschauungs- und Wertgegebenheiten seitens sozialer Ganzheiten (Völker, Nationen, Kulturkreis).“ Srov. M. Scheler, *Gesammelte Werke*, Bd. 5, Bern, München 1968, str. 76. Schelerův názor měl značný vliv na pozdější práce o dějinách pojmu i díla naukové a informativní povahy. Z poslední doby srov. např. A pelův a Ludzův *Filosofický slovník (Philosophisches Wörterbuch)*, Berlin 1958, str. 302), kde se za tvůrce pojmu považuje taktéž W. v. Humboldt.

badatelů se přiklání k názoru, že jeho skutečným tvůrcem byl *I. Kant*.⁷

Tyto skutečnosti zde uvádíme proto, že mají značný význam při zkoumání původního významu termínu. Předem se lze totiž domnívat, že filosofie, v jejímž okruhu pojem vznikl a byl poprvé funkčně používán, nezůstala bez vlivu na celkovou strukturu významů pozdějších, významů, jejichž funkce a definice je plodem epochy nejenom časově, nýbrž také sociálně a ideově značně vzdálené období, ve kterém žil Kant a jeho filosofičtí následovníci.

Avšak pojem světový názor se v Kantově filosofii objevuje pouze v jednom díle – v *Kritice soudnosti* – a na jednom místě – v pasáži o odhadování velikosti přirozených věcí; v § 26 druhého dílu první knihy *Kritiky*. Tato skutečnost nese svědčí o příliš velké pozornosti, kterou Kant kategorii věnoval. Zdá se naopak dosvědčovat moment nahodilosti, který v případě zrodu tohoto pojmu sehrál nikoliv nepodstatnou úlohu. Tuto domněnku potvrzuje také skutečnost, že filosof pojem světový názor sice používá, ne-definuje však blíže jeho význam a o vlastním obsahu pojmu se lze domýšlet spíše ze souvislostí, s myšlenkovým kontextem, ve kterém je použit.

Jestliže samotné použití pojmu v Kantově *Kritice soudnosti* působí nahodile, neplatí to o vlastním obsahu pojmu a jeho začlenění do celku Kantovy filosofie. Pojem netvoří v této práci nějaký „cizí“ moment, nýbrž naopak se plně včleňuje do kategoriální výbavy Kantovy filosofie. Tato obsahová stránka pojmu světový názor nás na tomto místě zajímá nejvíce. Na jejím základě lze totiž pochopit souvislost mezi pojmem a celým filosofickým systémem a je také možné blíže osvětlit „světonázorové“ pozadí používání „pojmu“ světový názor.

Vyjděme nejprve z širšího myšlenkového kontextu, ve kterém je pojem použit. V uvedeném oddíle *Kritiky soudnosti* se Kant zabývá otázkou určování velikostí. Rozlišuje mezi tzv. matematickým určováním velikostí, uskutečňujícím se prostřednictvím číselných pojmů, a určováním podle názoru, optického vnímání, které je estetické. O velikosti se údajně dovídáme vždy něco určitého prostřednictvím čísel; potud je veškeré odhadování velikosti matematickou záležitostí. Avšak číselné řady vyžadují, aby předem byla určena míra, jednotka, podle které se velikost stanoví a která tvoří základ a jednotící princip číselných řad. Jestliže se míra musí vždy předpokládat, je v konečné instanci záležitostí a otázkou názoru, lidské představitivosti a obrazovnosti (*Einbildungskraft*); ta prostředkuje použitelnost názoru v číselných pojmech. To znamená, že „veškeré odhadování velikosti předmětů v přírodě je koneckonců estetické (tj. subjektivní a nikoliv objektivní)“.⁸

⁷ W. Götze, „Weltanschauung“ in *Euphorion* 25/1924, str. 43. Dále srov. *Lexikon für Theologie und Kirche* 10, str. 1027, Freiburg 1965; J. Klein, *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, sv. 6, Tübingen 1962, str. 1064; H. G. Meier, cit. práce, str. 71.

⁸ V originále zní celá pasáž takto: „Die Größenschätzung durch Zahlbegriffe (oder deren Zeichen in der Algebra) ist mathematisch, die aber in den bloßen Anschauung (nach dem Augenmaße) ist ästhetisch. Nun können wir zwar bestimmte Begriffe davon, wie groß etwas sei, nur durch Zahlen (allenfalls Annäherung durch Unendliche fortgehende Zahlreihen) bekommen, deren Einheit das Maß ist; und sofern ist alle logische Größenschätzung mathematisch. Allein da die Größe des Maßes doch, als bekannt angenommen werden muß, so würden, wenn diese nunwiederum

V souvislosti a v důsledku úvahy o určování velikosti si Kant klade otázku, *zda a jakým způsobem lze pochopit nekonečno pojmově*. Podle jeho mínění je nekonečno „povýtce“ velké, tzn. že není dáno na základě srovnání s něčím jiným, konečným, že není dáno komparativně. Kdykoliv něco přirovnáváme k nekonečnu, tak se nám jeví jako „malé“. Z tohoto hlediska myslit nekonečno jako nějaký celek vyžaduje zvláštní schopnost lidské mysli, která překonává smyslová měřítka a hlediska. Kdybychom přesto chtěli nekonečno vnímat smyslově, vyžadovalo by to takový souhrn, který by poskytl měřítka jako jednotu a tato by byla v poměru k nekonečnu vyjádřitelná číselně. To je však údajně nemožné, nekonečno jako něco absolutně velké nelze přirovnávat, nelze sečítat a měřit něčím omezeným a konečným. Proto si Kant klade *otázku předpokladů myšlení nekonečna*. Nejedná se o smyslový názor, o bezprostřední zachycení nekonečna na základě názoru, nýbrž o to, jak takové nekonečno uchopit pojmově, tzn. myslit je. Předpokladem myšlení nekonečna je zvláštní schopnost mysli, a sice schopnost „nadsmyslová“. „Jedině jejím prostřednictvím a prostřednictvím ideje noumena, která nedovoluje žádný názor, ale přece tvoří podklad světového názoru jako pouhého jevu, lze nekonečno smyslového světa uchopit pojmově v procesu čistého intelektuálního určování velikostí, ačkoliv v matematice prostřednictvím číselných pojmů se toto nikdy nedá plně provést.“⁹

Uvedený citát, ve kterém Kant blíže charakterizuje význam pojmu světový názor, se stal v novodobé nemarxistické filosofii předmětem dohadů a sporů. Na jedné straně se významu pojmu světový názor podsouvá „čistě optický smysl“.¹⁰ Světový názor je z tohoto interpretačního zorného úhlu charakterizován jako optický, „smyslový obraz“ světa. Jedná se údajně o recepci jevového světa prostřednictvím vjemového aparátu. Proti tomuto pojetí se však namítá, že se nerozlišuje, zda světový názor je výraz pro to, co je vnímáno, nebo pro samotný proces vnímání, nebo zda se zde jedná o obojí. Kromě toho se považuje za problematické vysvětlovat Kantův pojem světový názor termínem „obraz světa“. Jednak tento druhý pojem se vyskytuje ve filosofii údajně mnohem později než termín „světový názor“, jednak plní do značné míry jiné poslání. Obraz světa vyvolává dojem spíše přírodovědného než filosofického chápání světa a okolí, ve kterém lidé žijí; převažuje v něm moment odrazu nad momentem kreace

nur durch Zahlen, deren Einheit ein anderes Maß sein müßte, mithin mathematisch geschätzt werden sollte, wir niemals ein erstes oder Grundmaß, mithin auch keinen bestimmten Begriff von einer gegebenen Größe haben können. Also muß die Schätzung der Größe des Grundmaßes bloß darin bestehen, daß man sie in einer Anschauung unmittelbar fassen und durch Einbildungskraft zur Darstellung der Zahlbegriffe brauchen kann: d. i. alle Größenschätzung der Gegenstände der Natur ist zuletzt ästhetisch (d. i. subjektiv und nicht objektiv bestimmt)“ (I. Kant, *Werke in sechs Bänden*, sv. 6, Leipzig 1924, str. 111–112).

⁹ „Das gegebene Unendliche aber dennoch ohne Widerspruch *auch nur denken zu können*, dazu wird ein Vermögen, das selbst übersinnlich ist, im menschlichen Gemüte erfordert. Denn nur durch dieses und dessen Idee eines Noumenons, welches selbst keine Anschauung verstattet, aber doch der Weltanschauung, als bloßer Erscheinung, zum Substrat unterlegt wird, wird das Unendliche der Sinnenwelt in der reinen intellektuellen Größenschätzung unter einem Begriffe ganz zusammengefaßt, obzwar es in der mathematischen durch Zahlenbegriffe nie ganz gedacht werden kann.“ Tamtéž, str. 116.

¹⁰ Srov. W. Götz, cit. práce, str. 43 a J. Klein, cit. práce, 1604.

a subjektivního nazírání a hodnocení. Světový názor naproti tomu je údajně termín, který nevyjadřuje jednoduše skutečnost, existující odděleně od poznávajícího subjektu, něco, co existuje mimo a vně tohoto subjektu, nýbrž „svět“, jehož „podstatným“ znakem je vztah k subjektu poznání.¹¹ Pojem světový názor je tak spjat s Kantovým transcendentalismem, „filosofováním, kterému jde o studium podmínek poznání, jež spočívají v tomto samotném poznání“.¹²

Obě hlediska se zdají vysvětlovat význam pojmu zcela protichůdně. Při bližším srovnání se však ukazuje, že se od sebe navzájem příliš neliší. Vysvětlení třeba hledat v samotné Kantově filosofii, zejména v jeho *pojetí názoru a vztahu nazírání a jevových stránek světa*. Moment „optického vidění“ plní z hlediska Kantova transcendentalismu zcela zvláštní úlohu. Jeho podstata nespočívá v odražení vlastností objektivní reality; vidění není odražením a optický názor na svět není ničím jiným, než subjektivním vnímáním na základě a prostřednictvím apriorních forem nazírání — času a prostoru. „Obraz světa“, který tak podle Kantovy teorie poznání vzniká, má stejně subjektivní charakter jako každá jiná forma a způsob smyslového názoru.

Na druhé straně „subjektivistický“ výklad Kantova pojmu světový názor, který se opírá o faktickou vazbu pojmu s transcendentalismem, nezachycuje dost zřetelně Kantův respekt před empirickým poznáním a smyslovou zkušeností. V Kantově pojetí světového názoru se podle našeho mínění zračí spíše *dvojakost jeho celé koncepce poznání a do jisté míry také rozpornost*. Oscilace mezi teorií odražení a tvoření, mezi materialistickou koncepcí poznání a čirým empirismem a subjektivismem se zdá působit přímo na pojetí vlastního významu pojmu světový názor. Jestliže na jedné straně tu jde o vyjádření subjektivní podmíněnosti poznávané skutečnosti, jedná se zde současně o kategorii, která odkazuje mimo lidský subjekt ke světu jako výrazu pro nekonečno pojaté a chápané jako určitý celek.

Vcelku však hlubší a přesnější interpretace významu pojmu světový názor, jak jej používá Kant, je značně obtížná. Úvaha, ve které je termínu použito, směřuje k cíli podstatně odlišnému od cíle našeho, tj. objasnění významu pojmu světový názor. Jestliže jde Kantovi o vysvětlení způsobu, jakým lze dosáhnout pojmového zachycení nekonečna, potom pojem názor a s ním také světový názor tu plní toliko prostředkující úlohu a vzhledem k pojmovému myšlení je vymežován převážně negativně. Otázka nekonečna, jeho pochopení a uchopení není otázkou názoru, smyslového poznání, nýbrž otázkou pojmového myšlení. Z tohoto hlediska zaujímá „světový názor“ zvláštní, dvojaké postavení. Na jedné straně jako názor nese charakteristikon „pouhý jev“. Na druhé straně však skutečnost, že se jedná o nazírání na svět, tedy pochopení celku, který je v podstatě nekonečný, má otázka světónázoru ještě jeden aspekt. Světový názor existuje v úzkém kontaktu s racionalitou, s chápáním světa v pojmech a na základě lidského rozumu. Jedině tak lze pochopit Kantův výrok, že nadsmyslová schopnost lidského myšlení uchopit pojmově nekonečno smyslového světa sice nedo-

¹¹ Meier, cit. práce, str. 72.

¹² Tamtéž, str. 73.

voluje žádný názor, avšak přece jenom tvoří podklad světového názoru jako jevu. To znamená, že světový názor zde není pojat jako prostý důsledek odrážení objektivního jevového světa lidskými smysly, nýbrž jako produkt lidského poznávacího subjektu.

Z toho, jakým způsobem Kant používá pojmu světový názor, dále vyplývá, že povaha světa ve světovém názoru je dána povahou a charakterem tohoto názoru samotného. Pochopení významu pojmu světový názor proto musí vycházet z pochopení významu pojmu *názor*.

Otázce názoru věnuje Kant mnohem větší pozornost než samotnému pojmu světový názor. Zabývá se jí především v Kritice čistého rozumu, avšak příležitostně se k ní vrací i v pozdějších pracích. V podstatě Kant rozlišuje dvojí názor: smyslový a intelektuální. V prvním případě se jedná o zvláštní subjektivní podmínku, která tvoří apriorní základ veškerého vnímání.¹³ V druhém případě se jedná o mimosmyslový názor. Objekt takového názoru není dán ve formě rozprostraněnosti ani v podobě časového trvání.¹⁴ Takový intelektuální názor se sice nemůže jednoznačně popřít, nelze jej však také zcela prokázat. Jedná se v podstatě o možnost „intuitivního rozumu“.¹⁵ Tento intuitivní rozum člověk nevlastní (Kant používá výrazu *intellectus archetypus*), avšak právě tak dobře lze konstatovat, že existenci intuitivního rozumu nelze popřít a že v mravním vědomí existuje důvod pro to, aby se věřilo v realitu společného tvůrce smyslového a nadsmyslového světa. Otázka intelektuálního názoru, jeho uznání a pochopení jeho funkcí, je otázkou uznání a pochopení činnosti nadpřirozeného tvůrce, boha ve světě. Intelektuální názor by se potom mohl stát základem světového názoru jiné bytosti, než jakou je člověk — *názorem boha na svět*. V tomto případě by také změnil svůj charakter pouhého jevu a stal se „obrazem celku světa“ a viděním jeho pravé podstaty.

Třeba však zdůraznit, že těmito otázkami, problémem „objektivit“, „pravdivosti“ a „totálního“ charakteru světového názoru se Kant výslovně nezabývá.¹⁶ Význam pojmu světový názor je dán pouze první a jedinou nespornou variantou nazírání, lidským názorem smyslovým, který světu vtiskuje znak subjektivního a subjektivně podmíněného vidění světa. Jestliže na jedné straně je světový názor bezprostředním „optickým“ viděním a nazíráním lidského okolí, je na straně druhé, v důsledku agnostické a subjektivně idealistické koncepce Kantovy teorie poznání, „obrazem“, který se vztahuje pouze k jevovým stránkám skutečnosti a navíc tyto vnějškové rysy světa vidí prismatem lidského poznávacího subjektu.

*

¹³ „Sind es aber nur sinnliche Anschauungen, in denen wir alle Gegenstände lediglich als Erscheinungen bestimmen, so geht die Form der Anschauung (als eine subjektive Beschaffenheit der Sinnlichkeit) vor aller Materie (den Empfindungen), mithin Raum und Zeit vor allen Erscheinungen und allen Datis der Erfahrung vorher und macht diese vielmehr allererst möglich.“ I. Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, Leipzig 1913, str. 296.

¹⁴ Tamtéž, str. 163.

¹⁵ Srov. W. Windelband, *Geschichte der neueren Philosophie*, Bd. 1, str. 161.

¹⁶ Tuto otázku dále rozpracovává J. G. Fichte; srov. J. G. Fichte, *Werke*, sv. 5, str. 107 a n.

Způsob, jakým Kant používá pojmu světový názor a jak tento pojem, jeho obsah a charakter materiálu, který pojmenovává, vysvětluje, svědčí o dvojím: 1. Pojetí světového názoru jako „pouhého jevu“ uvádí tuto kategorii do úzké souvislosti s gnoseologickým agnosticismem a subjektivismem. Světový názor zde nepředstavuje ucelené vědění o světě a jeho podstatě, nýbrž v důsledku své závislosti na smyslovém názoru prostředkuje mezi nepojmovým „nazíráním“ a chápáním nekonečna prostřednictvím rozumu. Z toho hlediska otázka tvorby a vývoje světového názoru je plně podřízena otázce racionálního poznávání. (Subjektivismus, který se zde promítá do pojetí světového názoru, proto ještě nestojí v přímém protikladu vůči racionalismu.) 2. Podminěnost světového názoru „subjektem poznání“ vytváří z této kategorie pojem, který spolu s jinými termíny — např. „hodnota“ a „ideologie“, ale také „vnějškovost“ a „niternost“, „génus“ a „prožitek“, „symbol“ a „styl“ — tvoří výrazovou a po obsahové stránce ideovou kostru měšťanského vztahu ke společnosti a lidským dějinám. Podobně jako v těch pojmech, také ve „světovém názoru“ se od samého počátku jeho vzniku a užívání projevuje výrazně antropologický a antropocentrický prvek.¹⁷ Pojetí světového názoru obsažené v Kritice soudnosti představuje nejenom první výklad pojmu, nýbrž současně také první variantu a první pokus *sebereflexe buržoazní světónázorové koncepce*. Vztážení pojmu k lidské subjektivitě dává současně tušit gnoseologické i sociální a ideologické důvody mnohosti a variability „definic“ světového názoru v buržoazní filosofii 19. století. Tato skutečnost však vyžaduje hlubší rozbor a budeme se jí věnovat na jiném místě.¹⁸

К ВОПРОСУ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ЗНАЧЕНИЯ ПОНЯТИЯ МИРОВОЗЗРЕНИЯ ВО ФИЛОСОФИИ

Автор статьи исходит из общеизвестной действительности существования большого количества немарксистских теорий мировоззрения и дефиниций понятия мировоззрения, встречающихся в буржуазной философской литературе 19-го и 20-го веков. В связи с этим ставит вопрос возникновения и первоначального значения мировоззрения как понятие. Приходит к заключению, что понятие исторически и семантически тесно связано с германской классической философией, главным образом с работами Канта. Обе известные интерпретации применения понятия мировоззрения в философии Канта — мировоззрение словно „оптическое“ отражение мира (В. Геце и Е. Клайн) и мировоззрение как способ воззрения объекта, обусловленный, в первую очередь, трансцендентным субъектом (Г. Г. Майер) — считает однако до некоторой степени односторонним. Предполагает, что понятие мировоззрения Канта надо объяснять на основании исследования более широких взаимных связей, которые существуют между понятием, всей философской работой и соответствующей социально-исторической ситуацией. С такой точки зрения понятие мировоззрения ему кажется как философская категория, которая вместе с другими понятиями — например, стоймость и идеология, поверхность и внутренность, гений и чувство, символ и стиль — исполняет функцию средства сеbereflexии буржуазной жизненной и мировоззрительной ориентации. Противоречие объяснения понятия сигнализирует несогласие собственного содержания мысли и свидетельствует не только о субъективизме, но и амбиваленции мещанской философии и философской традиции. Статья является отрывком обширной работы, посвященной проблеме критики немарксистских теорий мировоззрения.

¹⁷ К „buržoaznímu“ charakteru uvedených pojmů srov. H. G. Gadamer, *Wahrheit und Methode, Tübingen 1960*, str. 7 a n.

¹⁸ Stať je úryvkem z rozsáhlejší připravované práce o světovém názoru a vztahu vědy a hodnocení.